

Miha Zobec*

Prva Jugoslavija in »njena« diaspora v Braziliji: od angažmaja izseljenskih aktivistov do pozabe skupnosti**

IZVLEČEK

Avtor se v prispevku ukvarja z jugoslovansko diasporo v Braziliji v obdobju med vojnama. Jugoslovanska diaspora je bila kot rezultat skupnih slovenskih in hrvaških prizadevanj usklajena s težnjami prve Jugoslavije po društvenem organiziranju na jugoslovanski osnovi, vendarle pa so bile osnove povezovanja južnoslovanskih priseljencev v Braziliji prisotne že pred prvo svetovno vojno. Jugoslovanska diaspora v Braziliji je bila zelo krhka, njeni odnosi z »domovino« pa površinski. Temu sta botrovala pomanjkanje zanimanja Jugoslavije za vzdrževanje trdnih odnosov s »svojo« skupnostjo v Braziliji in brazilska politika nacionalizacije priseljencev. Odsotnost jugoslovanskih prizadevanj so v skrbi za skupnost skušali nadomestiti izseljenski aktivisti, a so njihove akcije pogosto vodile k še večji fragmentaciji skupnosti. Avtor pozornost posveča tudi diaspori izseljencev iz Julijske krajine, katere del se je identificiral z jugoslovansko diasporo, del pa je deloval samostojno.

Ključne besede: Brazilija, Kraljevina SHS/Jugoslavija, jugoslovanska diaspora, diaspora izseljencev iz Julijske krajine

* Dr., asistent z doktoratom, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; miha.zobec@zrc-sazu.si

** Prispevek je nastal v okviru podoktorskega projekta Z5-1880 »Manjšine, diaspore in subverzivneži: izveteritorni nadzor nad slovenskimi izseljenci med svetovnimi vojnama« in programske skupine P5-0070 »Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva v kontekstu raziskovanja migracij«, ki ju financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

ABSTRACT

THE FIRST YUGOSLAVIA AND "ITS" DIASPORA IN BRAZIL: FROM THE ENGAGEMENT OF EMIGRANT ACTIVISTS TO THE OBLIVION OF THE COMMUNITY

The author deals with the Yugoslav diaspora in Brazil during the interwar period. Although the formation of the Yugoslav diaspora out of Slovenian and Croatian emigrant communities was in line with Yugoslavia's aspirations for organising emigrant communities on the Yugoslav basis, the foundations of South Slavic cooperation in Brazil had existed already before World War I. The Yugoslav diaspora in Brazil was very fragile, and its contacts with the "homeland" only superficial. Several factors contributed to that, among them most significantly the absence of Yugoslavia's concern for its emigrants in Brazil on the one hand and the Brazilian policy of nationalising immigrants on the other. Emigrant activists sought to compensate for the absence of Yugoslavia's engagement, but their actions would often lead to increased fragmentation of the community. Moreover, the author focuses on the community of Slovenian emigrants from the Julian March region. While a part of this community identified with the Yugoslav diaspora, another segment of it remained autonomous.

Keywords: Brazil, the Kingdom of SCS/Yugoslavia, the Yugoslav diaspora, the Julian March diaspora.

Uvod

»Brazilija predstavlja eno najtežjih skrbi tega izseljeniškega odposlanstva,« je zapisal predstavnik za stike z izseljenstvom, izseljeniški odposlanec na ambasadi Kraljevine Jugoslavije (v nadaljevanju za državo uporabljam preprosto izraz Jugoslavija) v Buenos Airesu.¹ V poročilu o položaju jugoslovanskega izseljenstva v Braziliji je ugotavljal, da je njegova država tam glede na regulacije izseljevanja iz Jugoslavije imela opraviti z dvema vrstama oseb. V prvo skupino naj bi sodile tiste, za katere so veljale omejitve izseljevanja, v drugo pa tiste, ki so se lahko, vsaj v praksi, izselile brez omejitev. Jugoslovanske oblasti naj bi si želele vrnitve prvih v domovino, a le če bi se vrnili brez sifilisa in »Vujevih brošur« ter s sto dolarji v žepu. Glede drugih si Jugoslavija ni želela vrnitve, ne prej ne kasneje, je pisal odposlanec in zaskrbljeno dodal, da če jim jugoslovanski predstavniki ne bodo pomagali pri ukoreninjenju v Braziliji, se bodo vračali, in to nedvomno s »sifilisom in Vujevimi brošurami.«² Marko Fil Vujeva je bil hrvaški pustolovec, ki je prehajal med kontinenti in ideologijami, dokler ni v

1 O vlogi izseljeniškega odposlanca gl. 3. člen zakona o izseljevanju Kraljevine SHS. – *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, 8. 3. 1922, 153.

2 AJ 784, t. e. 5, Pismo izseljeniškega odposlanca v Buenos Airesu ministrstvu za socialno politiko o organizaciji izseljenjske službe v Braziliji, Buenos Aires, 19. 6. 1930.

Urugvaju nazadnje prišel v stik z ustaškimi voditelji in postal propagandist hrvaške skrajne desnice v Južni Ameriki.³ Ob poznavanju ustroja prve Jugoslavije je razumljivo, da je politična dejavnost oseb, kakršen je bil Vujeva, pri jugoslovanskih diplomatskih predstavnikih vzbujala strah. Obenem pa zapis izseljeniškega odposlanca ponazarja interese Jugoslavije ob oblikovanju izseljenske politike. Medtem ko sta ekonomski in politični vidik jasno razvidna, zapis priča tudi o nekem drugem aspektu, ki ga bom v članku podrobneje razčlenil.

Poseganje Jugoslavije je omejevala brazilska imigracijska politika, ki je v priseljevanju videla način za izboljšanje demografske strukture, s tem pa tudi okrepitev države. Drugače rečeno, v skladu s »spoznanji« socialnega darvinizma, evgenike in »znanstvenega« rasizma je priseljevanje za Brazilijo predstavljalo orodje za nadomestitev večinoma temnopoltega prebivalstva z evropskim priseljenstvom, hkrati pa za zagon na industriji kave utemeljenega gospodarstva. Priseljenska politika je torej temeljila na prizadevanju po načrtnem »pobeljenju« prebivalstva.⁴ Z roko v roki s to politiko sta v tridesetih letih šla omejevanje javnega udejstvovanja in svojstvena strategija prevzema brazilskega državljanstva, ki je državam izvora odvzemala suverenost nad njihovimi državljanji. Posledično so izseljenci za jugoslovanski in slovenski svet postajali nevidni, s tem pa so se izgubili tudi s polja raziskav izseljenstva, ki so tradicionalno obravnavale selitve posamezne nacionalnosti po svetu oziroma gibanja iz »nacionalnih držav v etnične enklave«.⁵ Osredotočanje na posamezno etnično skupnost v izseljenstvu ne zmore ponuditi vpogleda v kompleksne procese družbenosti migrantov.⁶ Za ustreznejše razumevanje pozicioniranja in družbenega udejstvovanja migrantov je treba analizirati omrežja, v katera migranti vstopajo, in razmerja med njimi ter dejavniki, ki vplivajo na njihovo organiziranost. Pri tem kot pomembni agensi izstopajo države *izselitve* in *priselitve*, seveda s kompleksno družbeno stvarnostjo, ki jo prinašajo.⁷ V obdobju med vojnama so bile migracije veliko manj svobodne kot v obdobju liberalnih selitev, naselitev migrantov, posebej v čezoceanskih državah, je postajala vse

3 Ethan Larson, »The New, Old Country: The Kingdom of Yugoslavia and the Creation of a Yugoslav Diaspora 1914–1951« (doktorska disertacija, University of Illinois Urbana-Champaign, 2020), 216.

4 Jeffrey Lesser, *Immigration, Ethnicity and National Identity in Brazil, 1808 to the Present* (New York: Cambridge University Press, 2013), 3–12, <https://doi.org/10.1017/CBO9781139026796>.

5 O razlogih okolij izselitve in priselitve, ki so botrovali temu, da so Hrvati v Braziliji »nevidno izseljenstvo«, gl. Milan Puh, »Hrvati v Brazilu kao nevidljivo iseljenišvo«, *Časopis za suvremeno povijest* 51 (2019): 97–121, <https://doi.org/10.22586/csp.v51i1.8655>. Podobno ugotavlja Bertonha, ko piše o nevidnosti podanikov Avstro-Ogrske v Braziliji, ki so jih poskušali razumeti skozi nacionalno perspektivo, gl. João Fábio Bertonha, »Non tutti gli italiani sono venuti dall'Italia. L'immigrazione dei sudditi imperiali austriaci di lingua italiana in Brasile, 1875–1918«, *Altreitalia* 46 (2013): 4–30.

O tradicionalnem razumevanju migracij gl. Dirk Hoerder, »Historians and their Data: the Complex Shift from Nation-State Approaches to the Study of People's Transcultural Lives«, *Journal of American Ethnic History* 25 (2006): 85.

6 Gre za metodološki nacionalizem, ki jemlje za samoumevno, da meje raziskovanja sovpadajo z nacionalnimi mejami. Gl. Andreas Wimmer in Nina Glick Schiller, »Methodological Nationalism, the Social Sciences, and the Study of Migration: An Essay in Historical Epistemology«, *International Migration Review* 37 (2003): 576, 577, <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2003.tb00151.x>.

7 Prim. Aleksej Kalc, Mirjam Milharčič Hladnik in Janja Žitnik Serafin, *Doba velikih migracij na Slovenskem* (Ljubljana: Založba ZRC, 2020), 150, <https://doi.org/10.4312/as.26.2.133-134>.

bolj ustaljena,⁸ države pa so si prizadevale nadzorovati »svoje« ljudi. Kot poročajo tudi opazovalci tedanjih migracijskih gibanj, so migranti postali zgolj »enote nacije«, države pa so si prizadevale obvladovati vsak njihov korak.⁹ V tem duhu je migracijsko politiko oblikovala tudi Jugoslavija, pri čemer si je iz *etnično jugoslovanskih* izseljencev prizadevala vzgojiti državni lojalno diasporo. Izseljenska društva in organizacije naj bi ji pri tem služili kot most za doseg tega cilja.¹⁰

Družbeno udejstvovanje slovenskih izseljencev v Braziliji je velikokrat zajemalo tudi skupine, ki so bile izseljencem domače zaradi skupne izkušnje »domovine«, torej Jugoslavije. Pri nekaterih je bilo treba vez z Jugoslavijo še ustvariti, saj so izhajali iz Italiji priključene Julijske krajine, a so Jugoslavijo vendarle občutili kot domovino. Omrežja so sicer nastajala ob naselitvi, hkrati pa so se napajala tako iz vezi, ki so bile izseljencem poznane od doma, kot iz tistih, ki so bile v Braziliji prisotne že pred prvo svetovno vojno, torej pri priseljencih iz Avstro-Ogrske. Obenem velja opozoriti, da vezi niso prečile zgolj »nacionalnih meja«, ampak so transnacionalni stiki segali tudi čez ocean.¹¹ Jugoslavija je namreč oblikovala aparat za navezovanje stikov z izseljencem, ki je izseljencem omogočal vzdrževanje odnosov z institucijami v »domovini«, s tem pa tudi dejavno poseganje v državno izseljensko službo.¹² Z oblikovanjem takšnih stikov so prišli na dan tudi spori, ki so sicer stalnica izseljenskega življenja, a so bili v jugoslovanski skupnosti v Braziliji še posebej poudarjeni. Razloge za to gre iskati v specifičnem položaju skupnosti med državo izselitve in državo priselitve. Nastale okoliščine so nudile ugodna tla za delovanje določene vrste izseljenskih aktivistov, torej izseljencev, ki so razglašali svojo skrb za skupnost. Njihovo prizadevanje je nemalokrat našlo skupen jezik z jugoslovanskimi oblastmi, ne pa tudi s preostalo skupnostjo. Jugoslovanska diaspora, ki se je oblikovala s povezovanjem združenj jugoslovanske usmerjenosti, je bila torej zelo krhka, njen stik z »domovino« pa površinski. Ob tem sta v različnih trenutkih in z različno intenzivnostjo delovali tudi hrvaška in slovenska diaspora, ki nista šli v korak s prizadevanji Jugoslavije.

V skladu s povečanjem zanimanja za raziskovanje državnih migracijskih politik, zlasti pa politik držav izselitve,¹³ je bilo v zadnjem času precej pozornosti namenjene

8 Migracije so zapleten pojav in priselitve in izselitve sta le del kontinuuma mobilnosti, predstavljata kategoriji, ki so ju države uporabljale za klasifikacijo migrantov. Gl. Annemarie Steidl, *On Many Routes. Internal, European and Transatlantic Migrations in the Late Habsburg Empire* (West Lafayette: Purdue University Press, 2021), 2, 3.

9 Louis Varlez, »Migration Problems and the Havana Conference,« *International Labour Review* 19 (1929): 11.

10 Ulf Brunnbauer, »Emigration Policies and Nation-Building in Interwar Yugoslavia,« *European History Quarterly* 42 (2012): 3, <https://doi.org/10.1177/0265691412458399>. Nada Hranilović, »Iseljenska politika i služba u Jugoslaviji između dva rata,« *Migracijske teme* 3 (1987): 327, 328.

11 Migrantski transnacionalizem vključuje niz praks in institucij, ki povezujejo migrante, ljudi in organizacije v diaspori in »domovini«. Gl. Steven Vertovec, *Transnationalism* (London in New York: Routledge, 2009), 13.

12 Prim. Ulf Brunnbauer, *Globalizing Southeastern Europe. Emigrants, America and the State since the Late Nineteenth Century* (Lanham: Lexington Books, 2016), 283, <https://doi.org/10.1093/jsh/shw136>.

13 Tradicionalno so bile v ospredju zanimanja države priselitve, raziskovalci migracij so se državam izselitve začeli posvečati še nedavno. Gl. Nancy Green, »The Politics of Exit: Reversing the Immigration Paradigm,« *The Journal of Modern History* 77 (2005): 263–89.

ureditvi migracijske politike in odnosov z izseljenstvom v prvi Jugoslaviji.¹⁴ Kljub temu, da so nastale tudi študije o jugoslovanski diaspori in odnosih med izseljenstvom in izvorno državo, se te osredotočajo na ZDA.¹⁵ Pričujoči prispevek se umešča v raziskovanje jugoslovanskega izseljenstva v Južni Ameriki, s tematiko, ki ji zgodovinopisje še ni posvetilo ustrezne pozornosti. Izhaja iz predpostavke, da je izvajanje suverenosti nad »lastnim« prebivalstvom na tujem segalo onkraj stikov državnih predstavnikov in je omogočilo družbene transferje med Jugoslavijo in »njenimi« izseljenci, s tem pa spreminjanje jugoslovanskih družb in družb v izseljenstvu.¹⁶ Z rekonstrukcijo izseljenstva v Braziliji bo tako mogoče lažje primerjati položaj, ki sta ga v jugoslovanskem družbenopolitičnem prostoru zasedala južnoameriško izseljenstvo na eni in severnoameriško na drugi strani, hkrati pa tudi vlogo, ki so jo diaspore imele v družbah priselitve. Izseljenstvo v Južni Ameriki je v primerjavi s tistim v ZDA, ki je predstavljalo nekakšen emblem jugoslovanske diaspore, stalo na obrobju državnih prizadevanj. Le primerjalna raziskava z diasporo v ZDA bi lahko pokazala, zakaj so se v ZDA razvile oblike organiziranega družbenega življenja in vezi z »domovino«, ki jih v južnoameriških državah ne moremo najti. Glede na to, da so južnoslovanski izseljenci gradili na omrežjih, ki so bila vzpostavljena pred prvo svetovno vojno, bi bilo posebej dobrodošlo, če bi raziskava temeljila na perspektivi dolgega trajanja. K takšni usmeritvi napotuje tudi izseljenska politika druge Jugoslavije, ki se je v marsičem zgledovala po prvi, čeprav je delovala z drugačnim ideološkim predznakom.¹⁷

Izseljevanje v Brazilijo in nacionalna podlaga jugoslovanske izseljenske politike

Izseljevanje v Brazilijo in odnos države do izseljenstva v tej južnoameriški državi sta bila v temelju povezana z migracijsko politiko Jugoslavije, posebej pa z dejstvom, da je Jugoslavija bila *nacionalizirajoča* država.¹⁸ Podobno kot druge države v tedanji Evropi, predvsem pa novonastale v osrednjem in vzhodnem delu celine, je Jugoslavija delovala kot »lastnina« konstitutivnega naroda. Zasnovana je bila torej kot izraz Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki so po uradni ideologiji predstavljali plemena jugoslovanskega

14 Gl. npr. Brunnbauer, *Globalizing*. Vesna Đikanović, *Izseljevanje u Sjedinjene Američke Države: jugoslovansko iskustvo, 1918–1941* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2012). Aleksandar Miletić, *Journey under Surveillance: the Overseas Emigration Policy of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Global Context: 1918–1928* (Belgrade: Institute for the Recent History of Serbia, 2009). Hranilović, »Iseljenska politika«, 325–34. Za slovenski kontekst v okviru jugoslovanske politike gl. Aleksej Kalc in Miha Zobec, »Med teritorialno in nacionalno suverenostjo. Migracijski režim in razmerje med ‚domovino‘ in diasporo v prvi Jugoslaviji«, *Nadzor migracij na Slovenskem od liberalizma do socializma*, ur. Aleksej Kalc (Ljubljana: Založba ZRC, 2021) [v tisku].

15 Larson, »The New ‚Old Country‘.« Vesna Đikanović, »Iseljenci u Severnoj Americi i jugoslovanska država, 1918–1945« (doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, 2016).

16 Prim. Brunnbauer, *Globalizing*. Francesco Ragazzi, *Governing Diasporas in International Relations. The Transnational Politics of Croatia and Former Yugoslavia* (New York: Routledge, 2017), 13.

17 Brunnbauer, *Globalizing*.

18 Prim. Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), <https://doi.org/10.1017/CBO9780511558764>.

naroda. Pripadnike preostalih narodnosti, ki so v novi realnosti bili prepoznani kot narodne manjšine, pa je država postavljala v drugorazredni položaj. Kljub temu da se je država s pariško mirovno pogodbo zavezala k spoštovanju pravic narodnih manjšin, se določila večinoma niso uresničevala, saj je Jugoslavija v pripadnikih manjšin videla bodisi dediče Avstro-Ogrskega in Osmanskega cesarstva bodisi potencialno peto kolono sosednjih držav.¹⁹ Ta razmerja so se zrcalila tudi v migracijski politiki, s katero si je država prizadevala nadzorovati in usmerjati selitvene tokove, pri čemer je omejevala izseljevanje konstitutivnega prebivalstva oziroma priporočala njegovo začasno vključevanje na delovne trge gospodarsko razvitih držav, kot so bile ZDA. Glede odhajanja pripadnikov narodnih manjšin ali »anacionalnih elementov«, kakor so jih uradno poimenovali, pa ni postavljala posebnih omejitev.²⁰ »Konstitutivno« prebivalstvo je država namreč obravnavala kot vir ekonomske in socialne moči, medtem ko je »anacionalne« prebivalce imela za odvečne in je zato velikokrat, večinoma sicer s tajnimi okrožnicami, spodbujala njihovo izseljevanje.²¹ Glede na zastopanost narodnih manjšin v jugoslovanskem prebivalstvu je bil delež njihovega izseljevanja neproporcionalno visok. Kljub temu da so predstavljali zgolj osem odstotkov celotnega prebivalstva, je v letih 1924 in 1925 kar polovica izseljenih izhajala iz vrst »anacionalnih«, leta 1927 pa je ta delež znašal okrog dvajset odstotkov.²² Politika glede odhajanja »anacionalnih« izseljencev je bila, če sledimo poročilu Izseljeniškega komisariata v Zagrebu, osrednjega operativnega in informativnega organa za izseljenstvo, vendarle zapletena in diferencirana. Po eni strani je bilo upravitelje namreč strah protidržavnega aktivizma »Makedoncev« v tujini, po drugi jih je skrbelo zaradi ekonomske škode, ki bi utegnili nastati zaradi selitve Nemcev, ekonomsko najmočnejše skupnosti v Vojvodini. Če je glede odhajanja »anacionalnih« izseljencev država vodila politiko dopuščanja ali v primeru Madžarov celo spodbujanja izseljevanja, pa je odhajanje »nacionalnih« izseljencev v Brazilijo zaradi klavnih razmer na plantažah kave vse bolj omejevala.²³

Do leta 1924 je bilo izseljevanje iz Jugoslavije v Brazilijo zanemarljivo, v letih 1924 in 1925 je ta država prednjačila med izseljenskimi destinacijami, njena priljubljenost pa je proti koncu desetletja upadla. Konec dvajsetih let je zaradi prekinitve brazilskega subvencioniranja vozovnic na eni in jugoslovanskega omejevanja na drugi strani prišlo do padca izseljevanja.²⁴ Gospodarska kriza, politika zaščite domačih delavcev in uvedba kvot za priseljevanje so v tridesetih letih privedle do prenehanja selitev. Na

19 Pablo de Azcárate, *League of Nations and National Minorities: An Experiment* (New York: Kraus, 1972), 48–52, <https://doi.org/10.2307/2125900>. Brunnbauer, *Globalizing*, 215.

20 Đikanović, *Iseljevanje*, 169–71.

21 Kalc in Zobec, »Med teritorialno in nacionalno suverenostjo.«

22 O statistiki selitev gl. Fedor Aranicki, »Migraciona statistika za god. 1924,« »Statistika naše emigracije za godinu 1925,« »Migraciona statistika za godinu 1927« in Cuvaj, »Statistički podaci o iseljavanju u godini 1921., 1922., i 1923.,« v: *Izvišća Iseljeničkog komesarijata u Zagrebu 1922–1939*, ur. Pavao Jonjić in Ante Laušić (Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 1998), 23–42.

23 HDA 790, š. 4, II/3, »Emigraciona politika prema narodnosnim manjinama,« 7. 4. 1925. Prim. Brunnbauer, »Emigration Policies,« 616.

24 Gl. zapise o statistiki Iz. komisariata v op. 23. Puh in Cavalheiro Silva, »Hrvatska statistika u brojevima i tekstovima,« *Hrvatska u Brazilu između 1918 i 1945: druga faza useljevanja*, ur. Milan Puh (São Paulo: Croatia Sacra Paulista, 2018), 195.

začetku je večina izseljenih prihajala iz Vojvodine, iz vrst Nemcev in Madžarov, proti koncu desetletja pa je med izseljenskimi regijami prevladala Slavonija, kjer so bili izseljenci povečini Hrvati, precejšen delež teh je prihajal tudi iz Dalmacije. V tem času je osrednja južnoameriška destinacija jugoslovanskih izseljencev že postala Argentina.²⁵

Med tistimi, ki so odšli v Brazilijo z jugoslovanskega ozemlja, je bilo le malo Slovencev, njihove selitve se umeščajo v drugo polovico dvajsetih let in obsegajo nekaj več kot dvajset izseljenih letno, le leta 1926 jih je odšlo nekaj čez dvesto. Vsekakor je več Slovencev prišlo iz Italiji priključene Julijske krajine, čeprav je glede na to, da so bili italijanski državljani, zelo težko ugotoviti, koliko je teh priseljencev dejansko bilo.²⁶ Število vseh jugoslovanskih državljanov, ki so v obdobju med vojnama živeli v Braziliji, se je po različnih informacijah gibalo med 40.000 in 60.000. Glede na to, da je v celotni Latinski Ameriki prebivalo okrog 250.000 jugoslovanskih državljanov, je bil delež izseljenstva v Braziliji precejšen in se je uvrščal na drugo mesto, za Argentino, kjer naj bi živelo okrog 120.000 »Jugoslovanov«. Tudi po deležu slovenskega izseljenstva v Južni Ameriki se Brazilija uvršča na drugo mesto.ocene o slovensko govorečih izseljencih so zelo različne in se gibljejo med 5000 in 20.000, obe številki pa najbrž vključujeta tudi tiste, ki so v deželo prišli pred prvo svetovno vojno.²⁷ Tako velike razlike v ocenah so posledica izjemne razkropljenosti izseljencev po državi in neobstoja jugoslovanskega diplomatskega predstavništva. K takim razkorakom je močno pripomoglo tudi dejstvo, da se je nemalo »jugoslovanskih« in »slovenskih« izseljencev identificiralo s številčnejšim in bolj prestižnim izseljenstvom, ki jih je obkrožalo, in so torej prevzeli avstrijsko, nemško, italijansko ali madžarsko identiteto.²⁸

Zapisi Izseljeniškega komisariata pričajo o tem, da je veliko tistih, ki so se izselili v Brazilijo, tja odšlo na stroške brazilske vlade (država São Paulo je subvencionirala prevoze že od konca 19. stoletja), kar pomeni, da je pri tem šlo za selitve ubožnih, najverjetneje ljudi s podeželja, in da je torej šlo za premike z »zemlje na zemljo«. V tem smislu so selitve predstavljale nadaljevanje tokov, ki so se na Slovenskem in

25 Ibidem. Prim. Milan Puh in Roger Cavalheiro Silva. »Hrvatska statistika u brojevima i tekstovima,« v: *Hrvatska u Brazilu između 1918 i 1945: druga faza useljavanja*, ur. Milan Puh (São Paulo: Croatia Sacra Paulistana, 2018), 171–97.

26 Purini po uradnih statistikah navaja nekaj več kot tisoč izseljenih iz Julijske krajine, a trdi, da jih je bilo gotovo več, saj so se v Brazilijo najbrž nekateri selili po kratkem bivanju v sosednjih državah. Gl. Piero Purini, *Metamorfosi etniche: i cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria: 1914–1975* (Videm: Kappa Vu, 2014), 161, 162. O izseljevanju iz Julijske krajine gl. tudi Aleksej Kalc, »L'emigrazione slovena e croata dalla Venezia Giulia tra le due guerre ed il suo ruolo politico,« *Annales* 8 (1996): 23–61.

27 Milan Puh ocenjuje, da je v Braziliji živelo okrog 60.000 jugoslovanskih državljanov, medtem ko podatki Izseljeniškega komisariata govorijo o 40.000 izseljenih. Gl. Eugenio Quinz, »Statistički podaci o broju naših državljana u inostranstvu,« v: *Izvjješća Iseljeničkog komesarijata*, 135, 136. Puh in Cavalheiro Silva, »Hrvatska statistika,« 196. Alojzij Kuhar poroča o 20.000 slovenskih izseljencih, Slava Lipoglavšek Rakovec pa navaja ocene izseljenskega duhovnika v Argentini Janeza Hladnika o 5000 izseljenih. Soproga izseljenca Paternosta je navajala, da je samo v São Paulu (ni jasno, ali v državi ali v mestu) živelo »5000 Slovencev in 20000 Hrvatov«. Gl. Alojzij Kuhar, »Naše izseljensko vprašanje,« v: *Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, ur. Jože Lavrič et. al. (Ljubljana: Jubilej, 1939), 529. Slava Lipoglavšek Rakovec, »Slovenski izseljenci,« *Geografski vestnik* 22 (1950): 38. »V braziljskem Sao Paulu živi 5000 slovenskih rojakov,« *Slovenski dom*, 26. 7. 1938, 4.

28 Gl. HDA 967, š. 50, Pismo Jugoslovanske narodne zajednice Generalnemu izseljeniškem komisariatu, São Paulo, 28. 12. 1924.

širšem srednje- in južnoevropskem prostoru pojavili konec 19. stoletja.²⁹ Velik delež izseljencev se je s plantaž kave preselil v mesta, posebej med gospodarsko krizo, ki je prizadela kavno industrijo. V hitro rastočih mestih, posebej v São Paulu, ki je postal središče jugoslovanske društvene organiziranosti, so delo našli tudi izseljenci iz Julijske krajine, ki so se kot zidarji in obrtniki – tako kot njihovi vrstniki v Argentini – lahko nadejali posla pri gradnji javne infrastrukture.³⁰ Med izseljenci pa je bilo tudi nekaj takih, ki so se povzpeli v premožnejše plasti brazilske družbe in so postali uspešni trgovci, gradbeniki in lastniki plantaž kave.

Urejanje razmerja z izseljenci – aktivna vloga izseljenstva pri oblikovanju izseljenske politike

Kljub znatnemu številu izseljencev jugoslovanska izseljenska služba ni pokazala pravega interesa za Brazilijo. Za to je obstajalo več razlogov. Najprej velja upoštevati objektivne pomanjkljivosti jugoslovanske diplomatsko-konzularne infrastrukture, ki je bila kadrovsko in finančno podhranjena.³¹ V Južni Ameriki je imela stalno predstavništvo zgolj v Argentini, kjer je leta 1929 odprla veleposlaništvo, prej pa je tam deloval generalni konzulat. V São Paulu je bil konzulat odprt leta 1929, a so ga že po letu dni zaprli, veleposlaništvo pa so odprli šele konec tridesetih. Dejstvo, da so bile južnoameriške države industrijsko manj razvite od ZDA in da so izseljenci tam v glavnem predstavljali delavce na podeželju, je dodatno okrnilo zanimanje Jugoslavije za vzdrževanje stikov. Medtem ko so v jugoslovanski izseljenski službi ocenjevali, da so izseljenci v ZDA pridobivali pomembna znanja za razvoj jugoslovanske industrije in rudarstva, tisti v Južni Ameriki niso imeli ničesar, s čimer bi lahko pomagali »narodnemu gospodarstvu«. ³² Poleg tega je bila prav Brazilija med južnoameriški državami na najmanj hvaležnem mestu, saj je postala nekakšno »odlagališče« za jugoslovanske nacionalne manjšine, »nacionalni« priseljenci pa so bili najmanj kvalificirani.³³ O tem, da so organi izseljenske službe o Braziliji dejansko razmišljali kot o deponiji za »anacionalne« izseljence, pričajo tudi razmišljanja jugoslovanskih izseljenskih aktivistov, ki so si prizadevali sooblikovati jugoslovansko migracijsko politiko. Med njimi izstopa dopisnik jugoslovanske ambasade v Buenos Airesu, odvetnik Ivo Ercegović iz okolice Reke, ki se je v Braziliji v dvajsetih letih pridružil svojemu stricu Baldu

29 O izseljevanju s slovenskega prostora v Brazilijo pred prvo svetovno vojno gl. Aleksej Kalc, »Nekateri vidiki primorskega izseljevanja v Južno Ameriko do 1. sv. vojne,« v: *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki*, ur. Mirko Jurak et. al. (Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995), 33–57. Ema Umek, »Brazilija v ‚rožnatih barvah‘,« *Slovenski koledar* 27 (1979): 213, 214. Ema Umek, »Izseljevanje v Brazilijo v zadnjih letih 19. stoletja,« *Slovenski izseljenski koledar* 16 (1969): 218–20. O izseljevanju iz Avstro-Ogrske Ursula Prutsch, *A emigração de austríacos para o Brasil (1876–1938)* (Brasília: Embaixada da Áustria, 2011).

30 Franjo Cotič, »Pismo iz Brazilije,« *Slovenski tednik*, 8. 3. 1930. Prim. Irene Mislej, »Primorska slovenska skupnost v Južni Ameriki. Pregled antifasiističnega tiska,« *Zgodovinski časopis* 50, št. 1 (1996): 95.

31 Brunnbauer, *Globalizing Southeastern Europe*, 247.

32 AJ 375, f. 57, t. e. 73, »Pitanje naših iseljenika u Americi«. HDA 790, II/3, š. 4, »Zadaci naše emigracione politike,« 13, 25.

33 Prim. Puh, »Hrvati kao nevidljivo iseljenišvo«.

Pavičiču, lastniku plantaž kave. Ercegović, ki je med rojaki slovel kot »veliki nacionalist« in zaprisežen član Sokola, je v dopisu Izseljeniškemu komisariatu ugotavljal, da Jugoslavija ni imela definitivne politike do manjšin, ki bi zahtevala »sistematično, večletno delo, neodvisno od mandata določenega ministra ali strankarskih muh«. ³⁴

Skrb glede »anacionalnih« izseljencev je zaposlovala tudi izseljenskega aktivista Dušana Tvrđoreko, ki se je zbal nezavidljivega položaja, v katerem so se znašli izseljenci po neuspeli revoluciji v São Paulu. Zaradi denarnih nagrad in obljub o prejemu posesti v primeru zmage vstajnikov je veliko priseljencev sodelovalo v vstaji proti klientelistični politiki brazilske republike, ki je leta 1924 izbruhnila v São Paulu. ³⁵ Po obračunavanjih med vstajniki in vladnimi silami so mnogi utrpeli hude posledice, zaradi uničenja tovarn, ki so jim dajale kruh, tudi jugoslovanski Nemci in Madžari. Tvrđoreko je skrbelo, ker jugoslovanski izseljenci v nasprotju s subjekti drugih držav niso mogli računati na pomoč konzulata pri povračilu odškodnin, posebej pa se je zbal, da bi se množica »anacionalnih« izseljencev želela vrniti v Jugoslavijo. V imenu društva *Jugoslovanska narodna zajednica*, edinega jugoslovanskega društva v tem času, se je ponudil, da bi poskrbel za kratkotrajno namestitvev »anacionalnih« izseljencev na plantažah kave, dokler ne bi našli druge rešitve. Da ne bi prihajalo do neljubih vračanj in da »konstitutivni« izseljenci ne bi množično prevzemali brazilskega državljanstva, je konzulat v Buenos Airesu pozval k ureditvi odnosov z izseljenci v Braziliji. ³⁶ Tvrđoreka je torej ubesedil strahove izseljeniškega odposlanca, ki smo ga spoznali na začetku članka.

Predsednik *Jugoslovanske narodne zajednice*, dalmatinski trgovec Venceslav Paeta, ki je v Brazilijo prispel pred prvo svetovno vojno, je podčrtal brezup jugoslovanskih priseljencev v primerjavi z drugimi, zlasti Italijani, ki so lahko računali na temeljito konzularno zaščito. ³⁷ Jugoslovanski izseljenci so stike z »domovino« vse do leta 1929, ko je bil odprt jugoslovanski konzulat, vzdrževali po francoskem diplomatskem predstavništvu. Večini izseljencev je to predstavljalo nepremostljivo oviro, saj so bili le redki večji francoščine, francoski predstavniki pa niso znali južnoslovanskih jezikov. ³⁸

Vstaja leta 1924 je bila uvertura v prevzem oblasti Getúlia Vargasa leta 1930, ki je pometel z regionalnimi oligarhijami in v zvezne države postavil sebi podložne »interventore«. Vargasovo obdobje sta poleg centralizacije države zaznamovali intenzivna

34 HDA 967, š. 50, Pismo dopisnika ambasade Kraljevine Jugoslavije v Buenos Airesu za Brazilijo Iva Ercegovića Izseljeniškemu komisariatu v Zagrebu, 15. 8. 1934. AJ 385 Ambasada Kraljevine Jugoslavije v Buenos Airesu, š. 4, t. e. 30, Pismo predsednikov jugoslovanskih društev v Braziliji Kraljevi ambasadi v Buenos Airesu, São Paulo, 31. 12. 1934.

35 O udeležbi priseljencev, posebej pripadnikov jugoslovanskih manjšin v vstaji, gl. Roger Cavalheiro Silva, »Useljnik u preoblikovanju brazilskog društva: grad São Paulo između dva svjetska rata: 1918–1939,« v: *Hrvatska u Brazilu između 1918 i 1945*, 71.

36 AJ 765 Generalni konzulat Kraljevine SHS v Buenos Airesu, š. 1, t. e. 2, Pismo Dušana Tvrđoreke generalnemu konzulu v Buenos Airesu, Santos, 5. 8. 1924.

37 AJ 765 Generalni konzulat Kraljevine SHS v Buenos Airesu, š. 1, t. e. 2, Pismo Venceslava Paeta generalnemu konzulu v Buenos Airesu, São Paulo, 16. 9. 1924.

38 AJ 765 Generalni konzulat Kraljevine SHS v Buenos Airesu, š. 1, t. e. 2, »Organizovanje iseljeničke službe u Južnoj Americi«, Brošura izseljeniškega odposlanca v Buenos Airesu Jova Marčetića o organiziranju odnosov z izseljenstvom v Južni Americi, 6. 8. 1926, 50.

urbanizacija in industrializacija. Asimilacijski pritisk je po gospodarski krizi postajal vse intenzivnejši, pri čemer so težnje vladnih služb, navdahnjenih z idejami »znanstvenega« rasizma, sovpadale z rastočo ksenofobijo med prebivalstvom. Kljub razvoju množične kulture, ki je proslavljala ideal *mestiçagem*, torej rasnega in kulturnega stapljanja, so načela sprejemljivosti priseljencev postajala vse ostrejša, tisti, ki bi utegnili zamajati obstoječi družbeni red, pa so bili vse manj zaželeni.³⁹ Nepreklicna »brazilizacija« ni bila povezana zgolj z družbenimi pričakovanji, ampak s čisto konkretno politiko: leta 1930 sprejeti zakon dveh tretjin je od podjetij zahteval, da sta bili med zaposlenimi vsaj dve tretjini rojenih Brazilcev (v praksi ga je bilo nemogoče izvajati, zato so sklenili med »rojene Brazilce« šteti tudi tiste, ki so bili poročeni z Brazilkami ali pa so vsaj deset let živeli v državi), zakon o državljanstvu pa je določal, da so tudi starši otrok, rojenih v Braziliji, avtomatično postali brazilski državljani.⁴⁰ Poleg tega se je veliko jugoslovanskih izseljencev udeležilo tudi spodletele revolucije leta 1932, ki si je prizadevala povrniti z Vargasovim udarom ukinjeni ustavni red.⁴¹ Neuspeh je privedel do dodatne stigmatizacije priseljencev.

Organiziranost slovenskih in jugoslovanskih izseljencev

Pri vpogledu v družbenost priseljencev in delovanje njihovih društev je treba upoštevati težnjo k pobraziljenju, ki je omejevala potencialna prizadevanja jugoslovanskih oblasti, da bi nadzorovale »svoje« izseljence. Možnosti Jugoslavije so bile še toliko manjše, če upoštevamo njen šibki položaj v zunanjepolitičnih odnosih in mednarodni delitvi dela.

Oblikovanje društev se je oprlo na vezi, ki so bile vzpostavljene že pred prvo svetovno vojno. Pri tem velja omeniti povezave s češkim društvom *Slavija*, ki je bilo prostorsko in idejno blizu jugoslovanskim. Češko društvo je bilo pogost gost prireditelj v jugoslovanskih društvih, pojavile pa so se tudi ideje o povezovanju slovanskih društev (poleg češkega naj bi v zvezo stopili tudi poljsko in rusko društvo) in organiziranju po vzoru podpornih jednot v ZDA, ki pa niso zaživele.⁴²

Zveze s Čehi so bile prisotne še pred osnovanjem *Jugoslovanskega Sokola*, ki ga je po prvi svetovni vojni nasledila *Jugoslovanska narodna zajednica*. Veliko njenih članov je izhajalo iz vrst južnoslovanskih nacionalnih aktivistov, premožnih trgovcev, obrtnikov in drugih uglednih priseljencev, ki so se med prvo svetovno vojno povezali

39 Jeffrey Lesser, »Immigration and Shifting Concepts of National Identity in Brazil during the Vargas Era,« *Luso Brazilian Review* 31 (1994): 25. O tem, da je kljub predsodkom in rasizmu brazilška identiteta temeljila na idejah rasnega in kulturnega mešanja, gl. Marshall C. Eakin, *Becoming Brazilians. Race and National Identity in Twentieth-Century Brazil* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 64, <https://doi.org/10.1017/978131680005864>.

40 Milan Puh, »Hrvati u Brazilu,« 110. Cavalheiro Silva, »Useljenik u preoblikovanju brazilskog društva,« 76.

41 Franjo Paternost, »Dopisi – Sao Paulo,« *Izseljenski vestnik*, maj 1933, 8.

42 »Posnemajmo!,« *Slovenski tednik*, 24. 5. 1930. Milan Puh, »Hrvatska zajednica kao vijest: opisi i dopisi o useljavanju,« v: *Hrvatska u Brazilu između 1918 i 1945*, 126, 127.

v okviru *Jugoslovanske narodne odbrane* (JNO), organizacije, ki je v južnoameriških državah podprla prizadevanja *Jugoslovanskega odbora* v Londonu pri snovanju jugoslovanske države.⁴³ Med člani JNO je bil tudi trgovec in gostilničar Franc Košuta, doma z Vipavskega.⁴⁴ V prostorih njegove restavracije je bilo leta 1928 ustanovljeno prvo društvo priseljencev iz Julijske krajine z imenom *Ornus*. Ti priseljenci se menda niso želeli družiti z avstrijakantskimi priseljenci prejšnjih generacij, bolj verjetno pa je, da so želeli obnoviti družabno življenje, kakršno so poznali pred odhodom.⁴⁵ Ni bilo točno pojasnjeno, kaj naj bi ime oziroma kratica pomenila, po nekaterih virih naj bi to bila okrajšava za *Ovekovječiti* rojstvo novega udruženja Slovenov. Društvo je bilo kratkega daha, saj je že leto dni po nastanku prišlo do razkola med projugoslovansko usmerjenimi in levičarskimi pripadniki.⁴⁶ Jugoslovansko orientirani so ustanovili pevski zbor *Primorje*, iz katerega je kmalu nastalo istoimensko društvo. Sprva je delovalo kot Slovensko izobraževalno društvo, a so med člani in v upravnem odboru bili tudi Hrvati. Nekaj časa so se njegovi člani povezovali z izseljenci iz Julijske krajine v Argentini. Tudi sami so priredili protestno manifestacijo ob fašističnem obračunu z Vladimirjem Gortanom, ni pa znano, ali so obeleževali tudi žrtve prvega tržaškega procesa kot njihovi tovariši v ZDA.⁴⁷ Obenem so negovali stike z oblastmi Dravske banovine in na ta račun prejeli slovenske knjige in časopis *Izseljenski vestnik* Rafaelove družbe.⁴⁸ Ob plimi integralnega jugoslovanstva šestojanuarske diktature so pričeli vse bolj poudarjati jugoslovansko orientacijo, tudi zato, da bi se znebili očitkov zaveznitva s hrvaškimi separatisti, ki so jih bili deležni od drugih jugoslovanskih društev in nasprotnih struj znotraj *Primorja*.⁴⁹ Jugoslovanska naravnost je bila tudi v skladu z brazilsko ustanovitveno idejo mešanja kultur. Cilj *Primorja* je postal povezati vse »Jugoslovane tako iz osvobodene domovine kot neosvobodene brate«, tako da se je društvo v začetku tridesetih preimenovalo v *Jugoslovansko kulturno društvo Primorje*.⁵⁰ Kmalu zatem, leta 1934, se je pridružilo drugim društvom jugoslovanske provenience, ki so bila povezana v *Jugoslovansko potporno udruženje* (JPU). To je v času, ko Jugoslavija ni premogla predstavnitva v Braziliji, opravljalo tudi konzularne posle.

43 Gl. HDA 967, š. 50, spisek članov v pismu Jugoslovanske narodne zajednice Generalnemu izseljeniškemu komisariatu, São Paulo, 28. 12. 1924. Gl. tudi prav tam, članek »Istorijat Jugoslovena u Brazilu« Dušana Tvrdoške.

44 Prim. Jože Bajec, »Slovensko društveno življenje v Braziliji do druge svetovne vojne,« *Slovenski izseljenski koledar*, 1969, 221.

45 S. P. B., »Brazilija, dobra zemlja. Ob stoletnici prihoda prvih Slovencev v Brazilijo,« *Zbornik koledar Svobodne Slovenije* 11 (1960): 194.

46 AJ 385 Ambasada Kraljevine Jugoslavije v Argentini, š. 3, t. e. 25, Zapisnik prvega izrednega občnega zbora Slovenskega izobraževalnega društva *Primorje*, São Paulo, 25. 10. 1931. Podobne delitve je mogoče opazovati pri izseljencih iz Julijske krajine v Argentini, gl. Miha Zobec, »Creating the Unbound Yugoslav Nation: The Kingdom of Yugoslavia and Emigrants from the 'Unredeemed' Julian March,« *Nationalities Papers* (2021): 1–20, <https://doi.org/10.1017/nps.2020.90>.

47 O tem gl. Aleksej Kalc in Mirjam Milharčič Hladnik, »Prvi tržaški proces in Slovenci v ZDA,« *Annales, Series Historia et Sociologia* 25 (2015): 925–37.

48 AJ 385, š. 3, t. e. 25, Pismo Kraljeve banske uprave Dravske banovine poslaništvu Kraljevine Jugoslavije v Buenos Airesu, 5. 1. 1932. Franjo Cotič, »Izseljeniške vesti – Sao Paulo, Brazilija,« *Izseljenski vestnik* (julij 1932): 7, 8.

49 AJ 385, š. 3, t. e. 25, Pismo Franja Cotiča, tajnika *Primorja* poslaništvu Kraljevine Jugoslavije v Buenos Airesu, 3. 6. 1932.

50 AJ 784 Iseljeničko izaslanstvo za Južno Ameriko u Buenos Airesu, t. e. 1, Pismo Franja Cotiča izseljeniškemu odposlancu v Buenos Aires, São Paulo, 18. 8. 1932.

Med drugim je prevzelo tudi skrb za repatriacijo, po kateri je bilo v začetku tridesetih veliko povpraševanja. Tudi JPU je zaradi sporov med člani leta 1936 nazadnje razpadlo in ustanovljeno je bilo JPU 2.⁵¹

Vzroki za krhanje društvene kohezivnosti so mnogoplastni, najbrž pa jih gre iskati v različnem strukturnem profilu izseljenstva in s tem povezanimi napetostmi, ki so se z izbruhom gospodarske krize še zaostrole. Medtem ko so večino izseljencev iz Julijske krajine (ter hrvaških pokrajin) v mestnem okolju sestavljali zidarji in drugi obrtniki, so vodstvo skupnosti prevzele osebe z ekonomskim, političnim in socialnim kapitalom. Primer teh predstavlja Franjo Paternost, ki je pred izselitvijo z družabnikom v Ljubljani vodil trgovino s poljedelskimi pridelki in živili. Že konec leta 1922 je ugotovil, da »pri tvrdki ne gre vse tako, kot bi moralo«, zato je iz posla izstopil.⁵² Naslednje leto se je s celo družino odpravil v Brazilijo, kjer je imel sestro, ki je bila poročena s polkovnikom in gospodarskim magnatom, lastnikom več tisoč kilometrov brazilskih cest. Svak mu je poveril vodenje žage na obrobju države São Paulo, pozneje pa se je Paternost z družino preselil v prestolnico, torej v São Paulo, in se usmeril v gradbeništvo.⁵³ Njegov uspeh v poslu ni ostal neopažen, v enem od brazilskih dnevnikov so o njem na prvi strani poročali kot o osebi, ki je pripomogla k »brazilski veličini«. ⁵⁴ Večina zidarjev iz Julijske krajine je delala prek slovenskih pogodbenikov,⁵⁵ ki so najbrž sklepali posle tudi s Paternostom, ta pa je postal predsednik Primorja in kasneje JPU ter JPU 2. Z gospodarsko krizo je marsikdo pristal na cesti, kar ni moglo ugodno vplivati na odnose znotraj skupnosti. Z utrjevanjem Vargasove diktature so odpadale možnosti političnega udejstvovanja, kot medij vpliva na družbeno življenje pa so se ponujala trgovska združenja,⁵⁶ kjer so bili v očitni prednosti gospodarstveniki, kakršen je bil Paternost. Nezmožnost poseganja v javno življenje je priseljence potiskala v intimno sfero, njihovo javno udejstvovanje pa se je omejevalo na društva, kjer so se razlike v socialni pripadnosti in interesih izrazile v ostrih konfliktih. Ni torej tako presenetljivo, da so člani društva Primorje Paternostu očitali intrigantstvo, kasneje pa trgovino s povratniki v Jugoslavijo, sam pa je članstvo krivil za protijugoslovanstvo in povezovanje s hrvaškim separatizmom.⁵⁷

Tudi jugoslovanski izseljeniški odposlanec v Buenos Airesu, torej predstavnik ministrstva za socialno politiko, ki je skrbel za vez z izseljenstvom, je po bivanju v São Paulu poročal o sporih med jugoslovanskimi izseljenci v mestu. Ti naj bi bili sicer prisotni tudi drugod po Južni Ameriki, a so bili konflikti v največjem brazilskem mestu očitno še ostrejši, pozicije posameznikov pa nejasne. Tudi po poizvedovanju pri »uglednih« izseljencih ni mogel priti do verodostojnih informacij, saj so bili pridobljeni

51 Puh, »Hrvatska zajednica kao vijest«, 121, 122.

52 Franjo Paternost, »Poslano. Upnikom tvrdke Paternost & Remic«, *Slovenec*, 15. 11. 1924, 6.

53 »V braziljskem Sao Paolu živi 5000 slovenskih rojakov«, *Slovenski dom*, 26. 7. 1938, 4.

54 »Collaboradores da grandeza de nosso Estado«, *Folha do Estado*, São Paulo, 30. 12. 1939, 1.

55 J. J. ... č [Joško Jerkič], »Iz dalnje Brazilije«, *Ameriška domovina*, 19. 7. 1929, 1.

56 Cavalheiro Silva, »Useljnik u preoblikovanju braziljskog društva«, 76.

57 AJ 385, š. 3, t. e. 25, Zapisnik prvega izrednega občnega zbora SID Primorje, São Paulo, 25. 10. 1931. AJ 385, š. 3, t. e. 25, Pismo predsednika in tajnika SID Primorje, Franca Černigoja in Franja Cotiča, jugoslovanski ambasadi v Buenos Airesu São Paulo, 3. 6. 1932.

podatki tako protislovnosti, da so društveni spori v Braziliji ostali zaviti v tančico skrivnosti.⁵⁸ Napetosti so bile očitno tako ostre, da so državni predstavniki poseganje v tamkajšnje razmere ocenjevali za tvegano, za »drezanje v osje gnezdo«, Brazilija pa je očitno ostajala »ena najtežjih skrbi izseljeniškega odposlanstva«. ⁵⁹ Kljub izraženi zavzetosti je izseljenstvo v Braziliji ostalo na obrobju zanimanj jugoslovanske izseljenske službe, ki si v »osje gnezdo« najbrž ni upala dregniti tudi zato, da ne bi vznemirila brazilskih oblasti. Vargasova vladavina je namreč postajala vse bolj avtokratsko-korporativna, s tem pa tudi nacionalizacijska. Leta 1938 je prepovedala celo izobešanje nebrasilskih simbolov in kakršno koli javno dejavnost v tujih jezikih.⁶⁰

Zaključek

Ob množicah italijansko, špansko in portugalsko govorečih priseljencev so južno-slovanski v Braziliji ostajali »nevidni«. Njihova »domovina« je bila, kot je poročal Paternost ob svetovnem nogometnem prvenstvu leta 1930, izven športnih krogov popolnoma neznana. Nogometni zanesenjaki so bili prepričani, da bo brazilaska reprezentanca potolkla jugoslovansko ekipo z »9 ali najmanj 5 proti 0«, zato so v boj poslali drugorazredno ekipo. Glede na kulturni status, ki ga v Braziliji uživa nogomet, ni presenetljivo, da je po jugoslovanski zmagi država pretresena obstala in so Brazilci začeli poizvedovati po tej »zakotni« državi. Zanimanje je bilo tolikšno, da so, kot pravi Paternost, po zmagi o Jugoslaviji začeli poučevati v brazilskih šolah. Je nogometni reprezentanci, kakor je sklepal Paternost, res uspelo tisto, česar jugoslovanskim diplomatom ni uspelo v vseh letih delovanja, namreč postaviti Jugoslavijo na brazilski zemljevid?⁶¹ Najbrž le za kratek čas, saj obdobje med vojnama, vzeto v celoti, priča o anonimnosti jugoslovanskih izseljencev.

K temu je gotovo pripomoglo tudi nezanimanje jugoslovanske izseljenske službe za izseljenstvo v Južni Ameriki in zlasti Braziliji. Upravitelji jugoslovanskih selitvenih politik so o slednji razmišljali kot o požiralniku presežnega prebivalstva in ne kot o državi, ki bi Jugoslaviji pomagala pri gospodarskem in socialnem razvoju. Brazilija je torej postala odlagališče ne le za pripadnike nacionalnih manjšin v Jugoslaviji, ampak tudi za ljudi, ki niso ustrezali potrebam jugoslovanskega gospodarstva. Izseljenki odposlanec Vladimir Todić tega ni skrival in je v intervjuju za brazilski časopis povedal, da je bilo jugoslovansko podeželje prenaseljeno, medtem ko naj bi Braziliji

58 AJ 784, t. e. 1, Pismo izseljeniškega odposlanca v Buenos Airesu Izseljeniškega komisariatu, 9. 2. 1933.

59 AJ 784, t. e. 2, Pismo izseljeniškega odposlanca v Buenos Airesu ministrstvu socialne politike o organiziranju izseljenske službe v Braziliji, 19. 6. 1930.

60 Cavalheiro Silva, »Useljenik u preoblikovanju brazilskog društva,« 83. O Vargasovi diktaturi glej António Costa Pinto, *Latin American Dictatorships in the Era of Fascism. The Corporatist Wave* (New York: Routledge, 2020), 68–84, <https://doi.org/10.4324/9780429282164>.

61 Franjo Paternost, »Pismo iz Brazilije. Odmev zmage Jugoslovancev nad Braziljci za svetovno nogometno prvenstvo v Montevideo,« *Slovenec*, 9. 8. 1930, 3.

primanjkovalo poljedelskih delavcev.⁶² Čeprav je Todić to povedal z nekakšnim ponosom, da je Jugoslavija Braziliji namreč lahko priskrbela ljudi, kakršne je ta potrebovala, ob razumevanju delovanja jugoslovanske izseljenske službe postane jasno, da država kljub bombastični retoriki o preprečevanju »odnarodovanja« izseljencev z »odvečnimi« ni načrtovala dolgoročnega vzdrževanja vezi. Tu se je odnos Jugoslavije do južnoameriškega izseljenstva v temelju razlikoval od emigracije v ZDA, od katere si je država obetala ekonomske koristi, hkrati pa tudi vpliv na porajajočo se gospodarsko velesilo in s tem na mednarodno dogajanje.

Pomanjkanje interesa so izseljenski aktivisti znali spretno izkoristiti. Njihovo pozivanje k skrbi države za izseljenstvo je vsaj pri nekaterih spremljala prošnja, da bi bili prav oni tisti, ki bi vzdrževali vez med izseljenstvom in Jugoslavijo. Prizadevanje po poseganju v jugoslovansko politiko je tako mogoče brati tudi kot željo po lastni afirmaciji in ohranjanju *statusa quo*. Z oblikovanjem JPU in prevzemom konzularnih poslov so se želje aktivistov tudi dejansko uresničile, dejstvo, da je veliko izseljencev bilo zaradi goljufivih potez aktivistov opeharjenih, pa je sicer sprožilo preiskave pri oblasteh v »domovini«, ne pa daljnosežnejših odzivov. Nenazadnje so se prav ti aktivisti med drugo svetovno vojno najbolje odrezali kot propagandisti za »narodno stvar«, zato niso bili zlahka pogrešljivi.⁶³ Aktivisti so torej lahko uspešno uresničevali svoje namere ob tihi podpori jugoslovanske diplomacije, ponavljajoče se spletke pa so marsikaterega izseljenca oddaljile od »domovine«. Ob tem se je treba zavedati, da je Brazilija z nacionalizacijsko politiko in preprečevanjem tujega vmešavanja nudila ugodna tla za prekupčevanje s povratništvom in drugimi dejavnostmi, za katerimi bi morala stati država izselitve.

Vsi izseljenci vendarle niso sledili jugoslovanski politiki. Društvo Ornus je, čeprav v okrnjeni sestavi, delovalo tudi po razkolu, povezovalo pa se je z avtonomistično oziroma separatistično usmerjenimi hrvaškimi društvi. Med drugo svetovno vojno je Kraljevini obrnilo hrbet, po vojni pa je kot društvo *Naš dom z Odborom za jugoslovansko Primorje* v Argentini sodelovalo pri podpori prizadevanjem za priključitev Primorja k socialistični Jugoslaviji. Društvo je bilo dovolj majhno in kompaktno, oblike društvenega delovanja iz Julijske krajine so bile utrjene, obenem pa se očitno ni vpletalo v afere jugoslovanskega izseljenstva in je tako prebrodilo krize.⁶⁴

Kraljevina Jugoslavija je kot modernizirajoča se država vzpostavila aparat za vzdrževanje odnosov z izseljenstvom. Pri tem je seveda izvajala določeno politiko, pri čemer je migracijska gibanja in odnose z izseljenstvom usklajevala z gospodarskimi in ideološko-nacionalnimi interesi. Kljub nezanimanju države za izseljenstvo v Braziliji lahko v arhivu *Saveza organizacije iseljenika* (organizacije povratnikov v Jugoslaviji)

62 HDA 967, š. 50, »Jugoslovenski privredni radnik spreman je na uspehe i neuspehe izvan domovine,« intervju izseljeniškega odposlanca v Correio de S. Paulo, 30. I. 1937, 1, 3.

63 AJ 385, š. 5, t. e. 32, Pismo ambasadorja Kraljevine Jugoslavije v Braziliji poslaništvu v Buenos Airesu v zvezi z Dušanom Tvrđoreko, Rio de Janeiro, 22. 5. 1942.

64 Ciril Zupanc, »Nekaj podatkov o naših izseljencih v Braziliji,« *Slovenski koledar* 19 (1971): 174, 175. O delovanju izseljencev iz Julijske krajine v Argentini med drugo svetovno vojno gl. Irene Mislej, »Primorski odbor. Politično delovanje primorskih Slovencev med drugo svetovno vojno v Argentini,« *Dve domovini/Two Homelands* 5 (1994): 85–113.

naletimo na poimenski seznam izseljencev, čeprav ni jasno, ali ga je pripravila diplomatska infrastruktura ali izseljenci sami med gospodarsko krizo, na kar namigujejo besede dopisnika Ercegovića.⁶⁵ Vseeno pa velja ugotovitev, da so bili stiki Jugoslavije z izseljenstvom v Južni Ameriki neprimerno skromnejši od tistih z njihovimi vrstniki v ZDA. Zaradi pomanjkanja stikov na eni in represivne ter asimilacijske politike na drugi strani tudi organiziranost izseljenstva ni mogla doseči ameriške ravni. Prav zaradi tega je v južnoameriških državah prihajalo do tistega, česar je bilo strah izseljeniškega odposlanca z začetka besedila, namreč da so se izseljenci »izgubili« ali pa podlegli vplivu oseb, kakršna je bil Marko Fil Vujeva.

Viri in literatura

Arhivski viri

- AJ – Arhiv Jugoslavije:
 - AJ 385, Veleposlaništvo Kraljevine Jugoslavije v Buenos Airesu.
 - AJ 765, Generalni konzulat Kraljevine SHS v Buenos Airesu.
 - AJ 784, Izseljeniško odposlanstvo Kraljevine SHS/Jugoslavije v Buenos Airesu.
- HDA – Hrvatski državni arhiv:
 - HDA 790, Artur Grado Benko.
 - HDA 967, Savez organizacij iseljenika, Brazilija.

Časopisni viri

- Cotič, Franjo. »Izseljeniške vesti – São Paulo, Brazilija.« *Izseljenški vestnik* (julij 1932): 7, 8.
- Paternost, Franjo. »Dopisi – Sao Paulo.« *Izseljenški vestnik*, maj 1933, 8.
- Paternost, Franjo. »Pismo iz Brazilije. Odmev zmage Jugoslovanov nad Brazilci za svetovno nogometno prvenstvo v Montevideo.« *Slovenec*, 9. 8. 1930, 3.
- Paternost, Franjo. »Poslano. Upnikom tvrdke Paternost & Remic v Ljubljani.« *Slovenec*, 15. 11. 1924, 6.
- J. ... č, J. [Jerkič, Joško]. »Iz dalnje Brazilije.« *Ameriška domovina*, 19. 7. 1929, 1.
- Cotič, Franjo. »Pismo iz Brazilije.« *Slovenski tednik*, 8. 3. 1930.
- *Slovenski tednik*, 24. 5. 1930. »Posnemajmo!«
- *Slovenski narod*, 8. 1. 1932, 3. »Proslava našega ujedinjenja v Braziliji.«
- *Folha do Estado* (São Paulo), 30. 12. 1939, 1. »Collaboradores da grandeza de nosso Estado.«

Literatura in tiskani viri

- Antić, Ljubomir. *Naše iseljenišтво u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1918*. Zagreb: Školska knjiga, 1987.
- Azcárate, Pablo de. *League of Nations and National Minorities: An Experiment*. New York: Kraus, 1972. <https://doi.org/10.2307/2125900>.

⁶⁵ HDA 967, š. 50, Pismo dopisnika Ercegovića, 15. 8. 1934.

- Bajec, Jože. »Slovinci v Braziliji do druge svetovne vojne.« *Slovenski izseljenski koledar* 15 (1969): 221–26.
- Brubaker, Rogers. *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511558764>.
- Bertonha, João Fábio. »Non tutti gli italiani sono venuti dall'Italia. L'immigrazione dei sudditi imperiali austriaci di lingua italiana in Brasile, 1875–1918.« *Altreitalia* 46 (2013): 4–28.
- Brunnbauer, Ulf. »Emigration Policies and Nation-Building in Interwar Yugoslavia.« *European History Quarterly* 42, št. 4 (2012): 602–27. <https://doi.org/10.1177/0265691412458399>.
- Brunnbauer, Ulf. *Globalizing Southeastern Europe. Emigrants, America and the State since the Late Nineteenth Century*. Lanham: Lexington Books, 2016. <https://doi.org/10.1093/jsh/shw136>.
- Cavalheiro Silva, Roger. »Useljenik u preoblikovanju brazilskog društva: grad São Paulo između dva svjetska rata: 1918–1939.« V: *Hrvatska u Brazilu između 1918 i 1945: druga faza useljavanja*. Uredil Milan Puh, 65–87. São Paulo: Croatia Sacra Paulistana, 2018.
- Costa Pinto, António. *Latin American Dictatorships in the Era of Fascism. The Corporatist Wave*. New York: Routledge, 2020. <https://doi.org/10.4324/9780429282164>.
- Đikanović, Vesna. »Iseljenci u Severnoj Americi i jugoslovenska država, 1918–1945.« Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, 2016.
- Đikanović, Vesna. *Iseljavanje u Sjedinjene Američke Države: jugoslovensko iskustvo, 1918–1941*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2012.
- Eakin, Marshall C. *Becoming Brazilians. Race and National Identity in Twentieth-Century Brazil*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. <https://doi.org/10.1017/9781316800058>.
- Hoerder, Dirk. »Historians and their Data: the Complex Shift from Nation-State Approaches to the Study of People's Transcultural Lives.« *Journal of American Ethnic History* 25, št. 4 (2006): 85–96.
- Hranilović, Nada. »Iseljenička politika i služba u Jugoslaviji između dva rata.« *Migracijske teme* 3 (1987): 327, 328.
- Jonjić, Pavao in Ante Laušić (ur.). *Izvešća Iseljeničkog komesarijata u Zagrebu 1922. –1939*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 1998.
- Kalc, Aleksej. »Nekateri vidiki primorskega izseljevanja v Južno Ameriko do 1. sv. vojne.« V: *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki*. Uredil Mirko Jurak et. al., 33–57. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995.
- Kalc, Aleksej. »L'emigrazione slovena e croata dalla Venezia Giulia tra le due guerre ed il suo ruolo politico.« *Annales* 8 (1996): 23–61.
- Kalc, Aleksej in Mirjam Milharčič Hladnik. »Prvi tržaški proces in Slovenci v ZDA.« *Annales, Series Historia et Sociologia* 25, št. 4 (2015): 925–37.
- Kalc, Aleksej, Mirjam Milharčič Hladnik in Janja Žitnik Serafin. *Doba velikih migracij na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, 2020. <https://doi.org/10.4312/as.26.2.133-134>.
- Kalc, Aleksej in Miha Zobec. »Med teritorialno in nacionalno suverenostjo. Migracijski režim in razmerje med »domovino« in diasporo v prvi Jugoslaviji.« *Nadzor migracij na Slovenskem od liberalizma do socializma*. Uredil Aleksej Kalc. Ljubljana: Založba ZRC, 2021 [v tisku].
- Kuhar, Alojzij. »Naše izseljensko vprašanje.« V: *Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*. Uredil Jože Lavrič et. al., 524–37. Ljubljana: Jubilej, 1939.
- Larson, Ethan. »The New 'Old Country'. The Kingdom of Yugoslavia and the Creation of a Yugoslav Diaspora 1914–1951.« Doktorska disertacija, University of Illinois Urbana-Champaign, 2020.
- Lesser, Jeffrey. *Immigration, Ethnicity and National Identity in Brazil, 1808 to the Present*. New York: Cambridge University Press, 2013. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139026796>.
- Lesser, Jeffrey. »Immigration and Shifting Concepts of National Identity in Brazil during the Vargas Era.« *Luso Brazilian Review* 31, št. 2 (1994): 23–44.
- Miletić, Aleksandar. *Journey under Surveillance: the Overseas Emigration Policy of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Global Context: 1918–1928* (Belgrade: Institute for the Recent History of Serbia, 2009).

- Mislej, Irene. »Primorski odbor. Politično delovanje primorskih Slovencev med drugo svetovno vojno v Argentini.« *Dve domovini/Two Homelands* 5 (1994): 85–113.
- Mislej, Irene. »Primorska slovenska skupnost v Južni Ameriki. Pregled antifasističnega tiska.« *Zgodovinski časopis* 50, št. 1 (1996): 95–116.
- Prutsch, Ursula. *A emigração de austríacos para o Brasil (1876–1938)*. Brasília: Embaixada da Áustria, 2011.
- Puh, Milan in Roger Cavalheiro Silva. »Hrvatska statistika u brojevima i tekstovima.« V: *Hrvatska u Brazilu između 1918 i 1945: druga faza useljavanja*. Uredil Milan Puh, 171–97. São Paulo: Croatia Sacra Paulistana, 2018.
- Puh, Milan. »Hrvati u Brazilu kao nevidljivo iseljeničtvo.« *Časopis za suvremeno povijest* 51, št. 1 (2019): 97–121. <https://doi.org/10.22586/cspv51i1.8655>.
- Puh, Milan. »Hrvatska zajednica kao vijest: opisi i dopisi o useljavanju.« V: *Hrvatska u Brazilu između 1918 i 1945: druga faza useljavanja*. Uredil Milan Puh, 87–169. São Paulo: Croatia Sacra Paulistana, 2018.
- Purini, Piero. *Metamorfosi etniche: i cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria: 1914–1975*. Videm: Kappa Vu, 2014.
- Rakovec Lipoglavšek, Slava. »Slovenski izseljenci.« *Geografski vestnik* 22, št. 1 (1950): 3–60.
- S. P. B.. »Brazilija, dobra zemlja. Ob stoletnici prihoda prvih Slovencev v Brazilijo.« *Zbornik koledar Svobodne Slovenije* 11 (1960): 185–99.
- Steidl, Annemarie. *On Many Routes. Internal, European and Transatlantic Migrations in the Late Habsburg Empire*. West Lafayette: Purdue University Press, 2021.
- Umek, Ema. »Izseljevanje v Brazilijo v zadnjih letih 19. stoletja.« *Slovenski izseljenski koledar* 16 (1969): 218–20.
- Umek, Ema. »Brazilija v 'rožnatih barvah'.« *Slovenski koledar* 27 (1979): 213, 214.
- *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, 8. 3. 1922.
- Wimmer, Andreas in Nina Glick Schiller. »Methodological Nationalism, the Social Sciences, and the Study of Migration: An Essay in Historical Epistemology.« *International Migration Review* 37, št. 3 (2003): 576–610. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2003.tb00151.x>.
- Varlez, Louis. »Migration Problems and the Havana Conference.« *International Labour Review* 19, št. 1 (1929): 1–19.
- Vertovec, Steven. *Transnationalism*. London in New York: Routledge, 2009.
- Zobec, Miha. »Creating the Unbound Yugoslav Nation: The Kingdom of Yugoslavia and Emigrants from the 'Unredeemed' Julian March.« *Nationalities Papers* (2021): 1–20. <https://doi.org/10.1017/nps.2020.90>.
- Zupanc, Ciril. »Nekaj podatkov o naših izseljencih v Braziliji.« *Slovenski koledar* 19 (1971): 168–76.

Miha Zobec

**THE FIRST YUGOSLAVIA AND “ITS” DIASPORA IN BRAZIL:
FROM THE ENGAGEMENT OF EMIGRANT ACTIVISTS TO
THE OBLIVION OF THE COMMUNITY**

SUMMARY

The emigrants of Yugoslav background in Brazil did not affiliate only with their ethnic associations but instead formed a Yugoslav diaspora network. Even though the formation of the Yugoslav diaspora was encouraged by Yugoslav diplomacy, the Yugoslav network of Slovenian and Croatian emigrants actually built on the foundations established by the South Slavic associations before World War I. Nevertheless, the Yugoslav diaspora in Brazil was very fragile, and its contacts with the Yugoslav “homeland” were negligible. Its weakness resulted largely from the flaws of Yugoslav diplomacy on the one hand and the Brazilian assimilationist policies on the other.

The First Yugoslavia was both a nationalising and a modernising state. Accordingly – and in line with the trends of restricting human mobility during the interwar period – it implemented nationally inspired migration policies. Therefore, the state regulated migratory movements by restricting the outflow of its constitutive ethnicity, the tripartite Yugoslav nation, while setting no limitations on the departure of those belonging to national minorities. Likewise, Yugoslavia envisioned a diaspora composed of ethnic Yugoslavs in emigration. By establishing an apparatus for maintaining connections with the emigration, it facilitated transnational connections with the Yugoslav emigrant communities. Yet, the Yugoslav community in Brazil was the one that Yugoslavia considered to be the least important. From the economic point of view, Yugoslavia regarded the emigrants in Brazil and the rest of South America as useless for fostering its industrial growth. Moreover, Yugoslavia could not afford the adequate diplomatic infrastructure to handle its emigration. Consequently, in South America, it only had permanent representation in Argentina, the country with the largest Yugoslav emigration. Finally, many Yugoslav emigrants in Brazil derived from the ranks of those whom the state deemed “anational elements”, i.e. national minorities. As Yugoslavia functioned as a nationalising state, it did not plan to engage the members of national minorities in emigration.

The Brazilian policy of immigration was characterised by nationalisation, particularly after the Great Depression and Vargas’s takeover of power. Immigrants became unwelcome, and ever harsher restrictions of their entry and increased pressure to assimilate into the Brazilian society were implemented. As a result of the policy advanced by the migrant-sending state on the one hand and the unwelcoming environment of the adoptive country on the other, the Yugoslav emigrants often drifted into anonymity.

Yugoslav emigrant activists who wanted to display their commitment to the community, aimed at surmounting the shortcomings of the Yugoslav diplomatic infrastructure, did exist, but their engagement often succumbed to intrigues that divided the community even further. Moreover, the onset of the economic crisis exacerbated the stark societal division between the bulk of the community and the activists who often possessed economic, social, and political capital. Consequently, the diaspora was torn apart by internal disputes.

Not all emigrants of Yugoslav background participated in the Yugoslav diaspora. Among them, there were the Slovenian emigrants from Venezia Giulia/Julian March, the region annexed to Italy in the aftermath of the Great War. While some of them did align with the Yugoslav diaspora, others, much in the same vein as a certain segment of Croatians, remained autonomous.